

David Murillo

EL CAPITALISME NO ERA INEVITABLE

Capitalisme i democràcia, 1756-1848. Com va començar aquest engany

Josep Fontana

216 pp., 2019, Barcelona, Edicions 62

Que un llibre sobre història dels orígens del capitalisme amb aquest títol i subtítol es mantingui al capdavant de les llistes de més venuts, tant en català com en castellà, no deixa de ser un motiu de sorpresa. En aquest punt, qui escriu això només pot especular. ¿Es tractarà d'una revifada del vell marxisme, ja anunciada el passat febrer pel liberal *The Economist*, en forma de portada sobre l'auge del nou socialisme mil·lennal? ¿I si aquesta atenció calgués entendre-la com un tribut pòstum, alhora mediàtic i ciutadà, cap al que ha estat un dels més grans historiadors catalans recents? L'autor d'aquesta ressenya vol creure que pot tractar-se també d'un reconeixement real cap a una obra i cap a una manera d'explicar la història. En el que aquí segueix partiré d'aquesta interpretació.

En un moment com l'actual, de crisi evident de confiança cap al sistema econòmic, marcat per l'auge dels moviments autoritaris, els anomenats populismes, la crisi mediambiental i els nous anuncis de crisi financera, semblaria d'entrada pertinent escoltar la veu de Fontana; un text que presenta el rerefons històric d'altres obres ressenyades en aquesta revista, i aquí penso, per exemple, en l'obra de Wolfgang Streeck *Com acabarà el capitalisme*, comentada al número 58 per Ernest Garcia. El text de Fontana parteix d'una de les tasques centrals de la literatura acadèmica d'arrel marxista: la que definiríem per l'intent d'aixecar el vel de la ignorància i posar al descobert la cara del poder, això és, la ideologia, en la construcció dels nostres referents històrics.

En un exercici que recorda el d'Eagleton a *Why Marx Was Right* (Yale University Press, 2011) però sense sortir de la disciplina històrica, el principal esforç de Fontana serà el de desmuntar el mite de la naturalitat del desenvolupament capitalista. En plena línia amb altres embats recents contra el neoliberalisme, la munició per a aquest xoc partirà de mostrar l'esforç realitzat per part del capital per tal de

convèncer-nos de la seva inevitabilitat en el seu paper de motor legítim de canvi social. També, en la línia que defineix l'obra de l'economista Mariana Mazzucato (*El Estado emprendedor*, RBA, 2014), cal mostrar les alternatives a la nostra societat de mercat. Com anuncia Fontana a l'inici del llibre, i aquest és el seu punt de partida: la fal·làcia de la suposada llei natural que determina el control del mercat sobre les nostres vides no és altra cosa que el reflex del poder econòmic.

Sobre aquesta suposada inevitabilitat del capitalisme pivota un dels debats centrals del llibre. Ja situats a inicis del XIX, ¿és la industrialització l'únic motor de progrés, i el primer luddisme una mostra de resistencialisme econòmicament i socialment injustificable? Fontana desmunta aquesta falsa associació per la via d'exposar l'entramat socioeconòmic de l'anterior revolució tèxtil, preindustrial, horitzontal i comunitària, allunyada del domini del capital. Contra la destrucció d'oficis i tradició i contra el sistema d'ordenació fabril explotarà el moviment luddita. Com han mostrat més recentment autors com Boltanski i Chiapello en la seva anàlisi del capitalisme contemporani, som davant d'una batalla pel relat. En aquesta lluita pel control del cànon històric, el valor de la innovació s'imposa davant del valor de la comunitat. Reputació i reconeixement (impossibles d'identificar sense tenir present l'entramat mediàtic i financer que hi ha al darrere) passen al davant de la tradició i la convivència. El mercat, en definitiva, finalment s'imposa al món cívica i als valors de l'ecologia. És interessant aquí subratllar com la lectura del que va representar el luddisme en el text de Fontana conflueix amb el llibre recent de Carl Benedikt Frey, *The Technology Trap: Capital, Labor, and Power in the Age of Automation* (Princeton University Press, 2019), on també es fa una reivindicació del luddisme contemporani davant dels estralls de la mecanització.

Que la transició cap a aquest model industrial fou dolorosa, prou que és un fet conegut. Des de les reflexions d'Adam Smith sobre el deteriorament mediambiental causat per l'incipient industrialisme fins a l'horror experimentat per Engels en el seu retrat de les condicions de treball de l'Anglaterra industrial durant els segles XVIII i XIX, el lector pot observar el cost social de l'expansió d'aquesta llei natural entesa com a progrés. Fontana, com Eagleton en el text esmentat anteriorment, desmunta la seva inevitabilitat i, sobretot, en subratlla el cost real.

En el fil de dades sobre els costos de la revolució industrial hi desfilen els camps de cotó de l'Índia, blancs del color dels ossos dels pagesos famèlics als quals el proteccionisme britànic ha tancat les portes al mercat internacional. Hi apareix també l'expulsió de milions de camperols europeus cap a Amèrica. Un fruit de la misèria, de les males collites i, per damunt de tot, del procés de proletarització que empeny la població rural cap a les fàbriques després d'haver-la desproveït de les terres de

conreu. Un fet simptomàtic per evidenciar el deteriorament de les condicions de vida: la mitjana d'alçada cau. A la manera de Foucault, Fontana explica el nou règim de disciplina i control que s'estén sota l'imperatiu de la producció fabril: la regulació de les hores de treball infantil, els càstigs per abandonament del lloc de treball i l'aparició d'un nou *pseudofeudalisme* fill de la introducció de les noves lleis del treball assalariat.

Un dels apartats menys coneguts és el del rol de l'esclavatge en la maquinària d'aquest primer capitalisme. Juntament amb els milions d'esclaus, tretze, que travessen l'Atlàntic per anar a raure a Amèrica, Fontana recull la justificació històrica sobre per què es va estendre tant en el temps. L'anàlisi de la productivitat minvant de l'esclau autòcton, de segona generació, nascut a la colònia respecte al nou migrant, fa de la importació contínua de mà d'obra un imperatiu capitalista. Un fet prou terrible al qual podem afegir que la taxa de mortaldat estimada *en trànsit* se situava en el 75 % per aquesta mà d'obra nouvinguda. L'impacte de l'esclavatge sobre la política es farà visible en la guerra EUA-Mèxic, que no només acaba amb la conquesta de la part septentrional de Mèxic, sinó sobretot amb la derrota del moviment antiesclavista impulsat per les autoritats mexicanes. Un moviment que representava una amenaça per a la producció cotonera amb mà d'obra esclava.

Tornem, però, a Europa. Les revolucions liberals del XIX que tanta esperança van dur als socialistes, científics o no, amb Marx al capdavant, ens dirà Fontana que no són més que el resultat d'un xoc. Per una banda, un anhel popular de representació política i democràtica. Per l'altra, la gran aliança, formada pel front conservador, partidari de l'absolutisme, del feudalisme i de l'imperialisme, amb els sobirans europeus al capdavant, i amb un únic objectiu a aconseguir: escriure la voluntat popular.

La gran manipulació del cànon històric, ens dirà Fontana, serà haver transformat una història de grans anhels i grans traïcions en un relat sobre el pretès triomf de les revolucions liberals. Un relat que tindrà per veritables vencedors no pas el poble seguint la bandera revolucionària i tricolor de la llibertat, sinó una burgesia que passarà a compartir el poder amb l'antiga noblesa terratinent gràcies a la imposició del vot censatari i les noves lleis mercantils. La mostra més irònica d'aquesta traïció tal vegada és l'ocultació del quadre *La llibertat guiant el poble*, de Delacroix (1830), amagat a les golfes pel seu potencial efecte incendiari. Junt amb aquest gir, diguem-ne, museístic, observem la continuació dels règims pseudoesclavistes de l'Europa oriental, aliats de les potències centrals encarregades de sotmetre les darreres guspines de la Revolució Francesa. La gran mentida (una més, diria Fontana) serà la d'associar al capitalisme conceptes com el de llibertat i opcionalitat quan, de fet, li escaurien més altres termes com compulsió, coerció i teleologia.

En aquest punt, és inevitable anar a un altre historiador marxista, George Rudé, i a la seva història de la Revolució Francesa (*The French Revolution*, Phoenix, 1999). La batalla central al voltant del relat històric és, d'una banda, l'intent de sotmetre la perversa influència de la Revolució Francesa en els àmbits social i polític; i de l'altra, l'anhel socialista per revifar aquesta bandera. Com a mostra hi ha l'esforç de la intel·lectualitat socialista per tal de lligar el període 1789-1794 amb altres fites de democratització radical i revolucionària com, per exemple, la de 1871 en el París republicà retratat per Marx i Engels (*La comuna de París*, Akal, 2017). Per dir-ho a la manera del militant: l'objectiu socialista serà acabar el projecte de democratització mai completat que es va iniciar amb la revolució de 1789. És aquest un projecte encara viu, amb il·lustracions com la reivindicació de la figura de Robespierre i dels anys del terror feta per Žižek ara fa uns anys (*Virtud y terror: Slavoj Žižek presenta a Robespierre*, Akal, 2011).

Però tornem a Fontana. El nou ordre burgès fill del nou capitalisme, ens diu, comportarà crisi, atur, dislocació social i emigració. Fontana, en aquest punt, es converteix en teòric dels moviments socials: només quan la revolta popular es doti d'una direcció i d'un lideratge podrem parlar en propietat de revolució i d'elaboració d'un projecte de canvi social. La major part de les vegades, el sistema dispersarà aquestes onades de contestació que rebotaran contra el casc del sistema econòmic. En l'Europa occidental, els dos països que es van veure aïllats d'aquest mar revolucionari del XIX i que mereixen un espai específic són Anglaterra i Espanya. La primera es va mantenir al marge perquè ja va experimentar la seva pròpia revolució a finals del XVII, i s'hi van aconseguir idèntics resultats als obtinguts al continent: el triomf de la burgesia per davant de la classe popular. A l'altre extrem hi ha Espanya, blindada per un conservadorisme cultural i un endarreriment material que impediran a la incipient burgesia ser considerada com a agent de canvi.

En l'epíleg de l'obra, Fontana ens deixarà les seves lliçons per al present. El desplegament del capitalisme va venir lligat a l'impuls de la tecnologia i a l'expansió de les noves lleis socials i econòmiques posades al servei de l'industrialisme. Amb l'auge de la burgesia arribarà el mite del progrés i la unidireccionalitat de la història. Un fals relat que el mateix Fontana ja ha desmuntat, en la mesura que demostra que existeixen models alternatius d'industrialització, per exemple a França, que es desenvolupen satisfactòriament malgrat no haver-se afegit a la profunda liberalització de terres i a la radical proletarització de la pagesia. Novament el ressò de la Revolució Francesa i dels seus avenços socials justificarà l'excepció francesa sota la forma d'un capitalisme, diguem-ne, més amable. Tanmateix, l'impacte del relat sobre el cànon històric és el ja conegut: les lleis *inmutables* del capitalisme es

construiran sobre la noció de progrés. I aquest progrés es fonamentarà en l'expropiació d'actius, la precarització de les condicions de vida, el darwinisme competitiu i l'externalització dels costos socials.

L'interès evident del text de Fontana no deixa, tanmateix, de presentar decisions bibliogràfiques que sorprenen, pel fet de deixar fora del debat noms més vinculats (i potser d'aquí en ve l'absència) a l'economia i a la sociologia que no pas a la disciplina històrica. En aquesta llista d'absències, la que sobta més tal vegada és la de Karl Polanyi i la seva obra sobre els orígens del capitalisme, *La gran transformació* (1944). Un nom virtualment absent en les dues-centes onze pàgines de l'obra de Fontana, de les quals quaranta-vuit (es diu ràpid) són referències bibliogràfiques. Així, les tesis de Polanyi servien per apuntalar una part de les afirmacions que fa Fontana. Per exemple, la subversió de l'espai tradicionalment protector que ha representat històricament l'Estat i que, excepcionalment, amb l'emergència del capitalisme, queda subvertit per un estat sotmès ara a les lleis del mercat.

Fontana sembla no voler lligar el seu estudi amb altres estudis similars al seu, projectes de mirada llarga sobre els orígens del capitalisme. Tampoc fa servir aquestes narracions alternatives, quan podria apuntalar les seves tesis sobre altres de similars que exposen la impossibilitat antropològica, o mediambiental, d'un model econòmic i social basat en una societat d'individus aïllats. Aquí, els principis de reciprocitat i redistribució exposats de manera documentada per Polanyi en la seva anàlisi de l'economia preindustrial haurien servit per argumentar el grau de violència que va exercir el capitalisme sobre el cos social. Això és, la utopia de la societat de mercat i, fins i tot, el comunisme ideològic intrínsec (comunitarisme, en diríem avui) de les societats tradicionals.

Tampoc Fontana té gaire interès en tesis com la d'Albert O. Hirschman a *Las pasiones y los intereses: Argumentos políticos en favor del capitalismo previos a su triunfo* (1977), quan aquest traça una continuïtat cultural entre l'afany competitiu, violent i guerrer dels temps medievals i aquesta nova forma de competència incardinada en els mercats. Òbviament, podríem anticipar la resposta de Fontana a la pregunta de per què no integrar les explicacions culturalistes en el seu argumentari sobre les raons del naixement del capitalisme: queden subsumides en el més gran condicionant de les condicions materials de vida. El que en Hirschman és passió bel·licosa medieval transformada en raó capitalista, bé podria justificar-se com l'embolcall cultural en el qual reposa la justificació de l'expropiació de la riquesa que acompanya el naixement del capitalisme. Un paquet cultural en el qual trobaríem també el Weber de *L'ètica protestant i l'esperit del capitalisme* (1905). Segons Hirschman, és la substitució d'una violència física i aparent per una altra de soterrada, la del capi-

talisme, el que explica el seu ascens. Les guerres són sublimades pel mercantilisme i l'acumulació de diners. En les citacions de Hume, Smith i Montesquieu utilitzades per Hirschman (Península, 1999, pp. 89 i ss.), el capitalisme és la passió tranquil·la que temperarà d'altres de violentes.

Fontana, en deixar de banda aquest debat cultural, obvia el que va representar per a l'imaginari científic dels segles XVIII i XIX el somni de desxifrar les *lleis naturals*. Una mistificació, a la qual per cert s'afegirà el mateix Marx, que acabarà admirant l'obra de Darwin, segons la qual per a l'ésser humà seria possible descobrir les lleis fonamentals que regulen la vida en societat, economia inclosa. Així doncs, quan Fontana parla de l'apropiació de l'economia en nom d'unes suposades «lleis naturals», cal precisar que aquesta apropiació no es limita a l'economia, la qual els fisiòcrates mateixos ja van intentar disseccionar abans de l'auge capitalista. La resta de camps del coneixement vinculats a l'estudi de la persona i la societat van merèixer la mateixa dissecció que donarà lloc, a finals del XIX, a disciplines tan variades com la sociologia o l'eugenèsia.

Poc espai mereix igualment en el text la crítica que faran autors com el mateix Adam Smith al deteriorament espiritual d'aquest primer capitalisme, conseqüència tant de la divisió del treball com del comerç en general. O, més controvertit encara, el potencial alliberador del capitalisme quan, ja en el segle XIX, l'alternativa sigui l'absolutisme polític. Un debat al qual se sumarà l'obra de Marx. En el que sí que coincidiren tant Hirschman com Fontana i Marx és a entrellaçar poder i capitalisme, o en com els sobirans de torn aconseguiran mantenir el seu poder gràcies al suport de la burgesia. També en l'efecte enlluernador d'aquest naixent capitalisme insensible davant el terrabastall social que genera.

Els aprenentatges de l'obra de Fontana, més enllà dels que donen específicament resposta al títol del llibre, són un resum dels grans temes de la crítica acadèmica d'arrel marxista. El recordatori que, per interpretar la història, el lector necessita l'anàlisi historiogràfica (això és, l'anàlisi del poder invisible que determina el relat històric). O, encara en altres termes, la necessitat de copsar la diferència entre la història explicada des de dalt (amb reis, guerres i dates) i la història explicada des de baix, com a conglomerat de greuges, misèries i opressions. També el rol històricament ambivalent de la burgesia en moments de canvi. De la necessitat de l'aliança de la burgesia amb les classes populars a la inevitable moderació i, finalment, traïció a la causa del poble (vegeu, sobre afanys i traïcions i lliçons dels moviments revolucionaris, el text de Rosa Luxemburg, *La Revolución rusa*, Akal, 2017).

Com a darrer punt, i a la manera d'Ellen Meiksins Wood a *The Origin of Capitalism* (Verso, 2017, p. 8), convindrà recordar que sense explicacions alternatives del

passat és difícil produir alternatives sistèmiques compatibles amb la democràcia, la justícia social i el medi ambient. Per acabar amb una ironia, Eagleton es despenjaria amb un comentari sardònic sobre el text de Fontana apuntant que, com tota l'obra de Marx, o de Jesucrist, és igualment filla d'aquesta tradició emancipatòria tan pròpia del cristianisme (*Why Marx Was Right*, p. 157). ☾

Ernest Garcia

LES MOLTES FACETES D'UN AUTOR QUE SE'N VA I TORNA AL RITME DE LES CRISIS

Karl Polanyi. Una vida a l'esquerra

Gareth Dale

Traducció de Josep Ventura

414 pp., 2019, València, Institució Alfons el Magnànim

El llibre de Dale és una biografia del filòsof i teòric social hongarès Karl Polanyi, basada en una consulta exhaustiva de tota mena de fonts documentals. El resultat de la recerca és una narració prolixa, descriptiva i rica en detalls.

Dale fa un recorregut minuciós per totes les etapes de l'accidentada trajectòria acadèmica i política de Polanyi i un inventari, no menys meticulós, de les seues connexions intel·lectuals, polítiques i sentimentals. Connexions, convé advertir-ho, no sempre fàcils de seguir, perquè van ser múltiples i multidireccionals, tot i que podria interpretar-se que van mantenir una certa coherència de fons. La informació proporcionada per Dale és un bon complement per a les lectures i lectors que tinguen un coneixement només parcial de l'obra de Polanyi. Una circumstància, aquesta del coneixement parcial, que no és infreqüent, perquè l'impacte del seu llibre més conegut, *La gran transformació*, ha estat molt més gran que el de la resta de la seua obra. Com a conseqüència, la recepció de les idees de Polanyi ha estat una mica esbiaixada, i en bona mesura continua sent-ho, de manera que el llibre de Dale és una contribució molt significativa a una visió més equilibrada i completa.

La influència de *La gran transformació* ha estat més gran que la d'altres obres de Polanyi, tot i que també més discontinua, menys estable i permanent que l'exercida en zones relativament circumscrites de les ciències socials (l'antropologia econòmica, la història de les institucions econòmiques...). En aquestes àrees, les seues idees sobre l'economia de les societats precapitalistes són una referència important, tant o més que les expressades al llibre pel qual és conegut fora dels cercles es-